

doi:10.5559/di.21.2.15

**Zilka Spahić-Šiljak (ur.)
PROPITIVANJE ŽENSKIH,
FEMINISTIČKIH
I MUSLIMANSKIH
IDENTITETA
Postsocijalistički
konteksti u Bosni i
Hercegovini
i na Kosovu**

Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2012., 270 str.

Što znači biti žena? Što znači biti feministica? Kako se i na koje načine isprepleću rod, politika, religija kao i mnogi drugi fundamentalni aspekti identiteta? Riječ je o nizu pitanja koje je postavila Zilka Spahić-Šiljak, urednica knjige "Propitivanje ženskih, feminističkih i muslimanskih identiteta. Postsocijalistički konteksti u Bosni i Hercegovini i na Kosovu". Na ova krucijalna pitanja autorice i autor knjige ne daju niti nameću konačne odgovore, nego svoje interpretacije temelje na pretpostavci da "postoje mnogi odgovori na pitanje što znači biti žena" (126) te da, u skladu s tim, postoje i mnoge varijante feminizma koje izrastaju u raznim vremenima, na raznim mjestima, među skupinama ljudi koji imaju različita iskustva i različite vrijednosti. S obzirom na to da je riječ o poziciji koja odbacuje monovokalni feminizam, koji teži univerzalizaciji i generaliziranju raznolikih ženskih iskustava, autorice i autor ove knjige kombiniraju teorijski utemeljena promišljanja (identiteta,

religije i feminizma), analiziraju kompleksne socijalističke i postsocijalističke društvene realitete bosansko-hercegovačkoga i kosovskoga društva te u konačnici podastiru maestralne analize interesantnoga i poticajnoga empirijskog materijala temeljenog na fokus-grupama i životnim naracijama žena angažiranih u ženskim nevladinim udrugama na području Bosne i Hercegovine i Kosova.

Knjigu otvara *Predgovor* Margot Badran, povjesničarke i autorice brojnih radova i knjiga koje propituju lica feminizma u muslimanskim društvima, i *Uvod* u kojem Zilka Spahić-Šiljak skicira strukturu knjige i daje uvid u metodologiju i metode na kojima se temeljilo empirijsko istraživanje. Treba istaknuti da je u studiji primijenjena metoda intersekcije, koja, s jedne strane, daje uvid u "višestruka pozicioniranja" žena, a, s druge, omogućuje dublje razumijevanje utjecaja "roda, religije, etniciteta i faze životnog ciklusa" na ženske identitete i iskustva (22).

Aristotel je ženu definirao kao nepotpunu formu ljudskoga bića, odnosno krnjega muškarca, čime je trasirao put mnogim "znanstvenim", filozofskim i teološkim objašnjenjima ženske nesavršenosti i (komplementarnim) apologijama muške superiornosti. Takve su interpretacije, dakako, utjecale na percepciju žena i njihovu povijesnu nevidljivost i isključenost iz javne sfere. Lamija Kosović i Zilka Spahić-Šiljak u poglavlju *Žene i politika* propitkuju stalnu nezastupljenost žena u politici, referirajući se pritom na najvažnije teorijske pozicije (političke, kulturne, filozofske i feminističke) koje se bave prirodom žene, ali i feminističkim nastojanjima da se demistificiraju patrijarhalni mitovi te omogući izlazak žene iz privatne sfere u javnu.

U poglavlju "Feminizmi i islam" Zilka Spahić-Šiljak ispituje maestralnu analizu odnosa raznolikih varijanti feminizama (sekularnih i religijskih (Badran); ateističkih, sekularnih, muslimanskih, islamskih (Hjarpe)...), s jedne strane, i islama, s druge strane. Naime, rasprava o odnosu femi-

niz(a)ma i islama najčešće je "zarobljena u debatama o islamu i Zapadu, i reakcijama iz islama u odnosu na kolonijalizam, modernost, sekularizaciju, globalizaciju" i, općenito, "kulturnu hegemoniju zapadne kršćanske civilizacije" (56). Zilka Spahić-Šiljak naglašava važnost kontekstualnosti u promišljanju odnosa feminizma i islama, ali i u svakom tipu feminizma koji nužno nastaje na određenom lokalitetu. Pitanje *hidžaba* – toga "najkontroverznijeg religijskog simbola" – definitivno je najvidljivije i najkontroverznije pitanje vezano uz emancipaciju žena u islamu. Hidžab je višestruko i često kontradiktorno kodiran predmet i unutar muslimanske zajednice, a posebno izvan nje. Na primjer, za neke on ograničuje slobodu, za druge je on javno manifestiranje identiteta, za treće, pak, zaštita od objektivizacije i muškoga napastovanja. Zilka Spahić-Šiljak ne daje samo uvid u teorijske interpretacije hidžaba nego prezentira diferencirani uvid u feminističke glasove i ženski aktivizam u Egiptu, Iranu i Turskoj.

Poglavlje "Konteksti BiH i Kosova" krovni je naziv za radove nekoliko autora koji analiziraju sociopolitičke uvjete u BiH i na Kosovu u socijalističkom i postsocijalističkom razdoblju (Gorana Mlinarević); žensko pitanje "na ovim lokalitetima" također u razdoblju socijalizma i nakon raspada Jugoslavije – s posebnim naglaskom na obrazovanje, zapošljavanje, rad, obiteljski život te feminizam i ženski aktivizam (Jasmina Čaušević, Ardiana Gashi, Dženita Hrelja Hasečić) te poziciju i ulogu islama, također u periodu socijalizma i postsocijalizma (Sead F. Fetahagić). Tek tako detaljan prikaz društvenoga, religijskoga i rodnoga konteksta omogućuje bolje i lakše razumijevanje empirijskoga materijala predstav-

ljenog u posljednja dva poglavlja knjige.

"Što znači biti žena" koautorsko je poglavlje Zilke Spahić-Šiljak i Lamije Kosović, u kojem autorice analiziraju rezultate fokus-grupa. Postavljaju se pitanja: *što znači biti žena; kako se percipiraju feminizam i feministički identiteti; kako se promišljaju islam i feminizam u devastiranim postsocijalističkim i poratnim društvima BiH i Kosova, u kojima je ekonomska i politička tranzicija popraćena retradicionalizacijom, buđenjem etnonacionalnih i etnoreligijskih ideologija*. Na naracije o ženskom identitetu snažno utječu tradicionalni, patrijarhalni kulturni kodovi, što je očito u povezivanju žena s roditeljskim ulogama i privatnom sferom, u kojoj žena figurira kao čuvarica privatnosti, majka i učiteljica, ali i u nevoljkosti da ispitanice javno prihvate feminističke ideje – zbog kontroverznih značenja i tumačenja feminizma, koja najčešće za sobom povlače i javno etiketiranje, stigmatu i porugu. Razlike u promišljanjima ispitanica iz BiH i s Kosova posebno su očite u uspoređivanju pozicije žene u socijalističkom i postsocijalističkom periodu, pri čemu se posebno važnim pokazuju dob, (ne)practiciranje religije i okruženje (ruralno/urbano). Intersekcijom religije, etniciteta i roda u okviru ovoga se poglavlja posebno bavi Zilka Spahić-Šiljak, pri čemu je vrlo zanimljiva rasprava ispitanica o hidžabu i njihova različita osobna tumačenja pokrivanja glave.

U ozračju ne odveć optimističnih prognoza budućnosti, dvanaest žena različite dobi govorilo je o identitetskim strategijama, prisjetilo se važnih i ključnih događaja u svojim životima, prezentiralo svoje političke stavove te progovorilo o osobnom angažmanu u javnoj sferi. Analizu njihovih naracija podastrla je Zilka Spahić-Šiljak u poglavlju *Postajanje feministicom*. Riječ je o ženama – javnim osobama, istaknutim aktivisticama i zagovarateljicama ženskih ljudskih prava u BiH i na Kosovu – koje su preporučile sudionice ranije realiziranih fokus-grupa. Zilka Spahić-Šiljak plastično pokazuje kako inicijacija ovih žena u femini-

zam i u borbu za ženska prava nije bila ni jednostavna niti linearna, a ni potpuno slobodna. U permanentnom pregovaranju i balansiranju između privatnog i javnog, proklamiranog i realnog, tradicije i modernosti, te žene iznose svoja iskustva i stavove o poziciji žena u obitelji (primarnoj i sekundarnoj), osobnom muslimanskom identitetu, važnosti religije i duhovnosti tijekom života, ulozu religije u javnom životu te neizbježnom hidžabu, obrazovanju i osobnom viđenju feminizma, vlastitom aktivizmu ...

Knjigu zaokružuju *Zaključak, Prilog 1. Istraživački uzorak* te *Glosar*, koji daje informacije o ključnim pojmovima iz islamske tradicije. U konačnici možemo zaključiti da je knjiga *Propitivanje ženskih, feminističkih i muslimanskih identiteta. Postsocijalistički konteksti u Bosni i Hercegovini i na Kosovu* vrlo važna i aktualna knjiga jer daje velik doprinos – i teorijski i empirijski – propitivanju identiteta, religije, etniciteta i feminizma te omogućuje kompleksan uvid u raznolikosti ženskih iskustava i rodni strategija. Uz to, ova knjiga baca novo svjetlo na odnos feminiz(a)ma i islama, pokazujući da se ta dva životna opredjeljenja mogu dopunjavati, čime se demantiraju vulgarne i redukcionističke interpretacije ženskoga pitanja u islamu i predrasude o feminizmu. Kao i u ranijim radovima Zilke Spahić-Šiljak, i u ovoj je knjizi očito promoviranje polikovalnosti i tolerancije, kao i permanentna težnja urednice za transcendiranjem konfliktности između vjerske i civilne sfere, javne i privatne sfere te zagovaranje prijelaza s puke deklarativne razine u sferu konkretnoga, angažiranog djelovanja.

Marija Geiger Zeman

doi:10.5559/di.21.2.16

Richard Arena, Sheila Dow, Matthias Klaes (ur.) OPEN ECONOMICS – ECONOMICS IN RELATION TO OTHER DISCIPLINES

Routledge, London and New York, 2009.,
349 str.

Ekonomika znanost danas zauzima posebno mjesto među društvenim znanostima. Matematička metodološka osnova neoklasične ekonomije – dominantne paradigme suvremene ekonomske analize – stavlja ekonomsku znanost na pijedestal egzaktnosti ravan prirodnim znanostima. U takvoj je konstelaciji matematička metodološka osnova uvelike marginalizirala druge pristupe ekonomskoj disciplini. S druge pak strane, mnogo tržišnih podbačaja te praktičnih odstupanja od teorijski zamišljenih koncepata otvaraju prostor i drugačijem analitičkom pristupu. Na takvu intelektualnu raskrižju nastaje knjiga "Open Economics – Economics in relation to other disciplines", zapravo tematski zbornik radova više autora o temi granica ekonomske znanosti i njezinih dodirnih točaka s drugim znanstvenim disciplinama.

Sadržajno podijeljena u šest eklektičkih poglavlja, "Open Economics" stavlja ekonomiju u odnos prema humanističkim i prirodnim znanostima: matematičari, arhitekturi, geografiji te na koncu sociologiji. Pritom nemajući za cilj sistematizirati sveukupnost odnosa ekonomije s drugim znanstvenim disciplinama i intelektualnim idejama, presjek obrađenih tema tek je partikularan uvid u svaki pojedini odnos te poziva na daljnje razmišljanje i analizu. Pritom je pozicija autora uvijek kritička, tako da otvara vrata novim uvidima ili naglašavajući nedorečenosti dominantne paradigme.

U prvom poglavlju razmatraju se tri teme odnosa ekonomije s humanističkim i